

Çukça Fıkra Tipi ve Çukça Fıkralar

Metin AKAR* , Serhat DÖNMEZ** , Şeniz YALÇIN***

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: 15 Mart 2022 / 15 March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Nisan 2022 / 18 April 2022

(Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Çukçaların kültürel izleriyle vücut bulan Çukça fıkraları ve Çukça fıkra tipi, eski Sovyetler Birliği'nde yaygın bir kesim tarafından bilinmekte ve tanınmaktadır. Sözlü anlatım geleneklerinden yazıya ulaşan halk edebiyatı ürünlerinden olan fıkra türü içinde Çukça fıkraları, Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz bölgesinde anlatılan ve yazılan fıkralar ile tema, kurgu ve olaylar bakımından benzerlikler taşımaktadır. Fıkraların bir kısmı ise hemen hemen aynıdır. Çukça fıkra tipi de bazı noktalarda Karadeniz fıkralarındaki Temel ile benzerlik gösterir. Türkiye Türkleri tarafından fazlaca bilinmeyen Çukça fıkraları, Elmira Ömirzak tarafından bir araya getirildi ve makalede, bir araya getirilen Çukça fıkralarından fıkra tipine en uygun örnekler seçilip aslı özellikler belirlenerek Çukça fıkra tipi oluşturuldu. Beraberinde Çukça fıkralarından bazıları gülmece kuramı çerçevesinde incelenmiş ve Çukça Fıkraları'ndan örnekler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çukça, Çukça fıkra tipi, Çukça fıkraları, gülmece kuramı.*

Anecdotal Types of The Chukchi and Chukchi Anecdotes

Abstract: Chukchi anecdotes embodied by the cultural traces of the Chukchis and the Chukchi anecdote type are widely known and recognized among in the former Soviet Union. Within the type of anecdote, which is one of the folk literature products

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
İstanbul/TÜRKİYE. metinakar@aydin.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-3847-0561>

** İstanbul/TÜRKİYE, sdonmez@stu.aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8661-633X>

*** İstanbul/TÜRKİYE, senizyalcin@stu.aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4007-6619>

from the oral narrative traditions, Chukchi anecdotes have similarities with the anecdotes told and written in the north of Turkey and the Black Sea region in terms of theme, as well as fiction and events. Some of the anecdotes are almost the same. The Chukchi anecdote type is also similar to Temel in the Black Sea anecdotes at some points. Chukchi anecdotes, which are not widely known by the Turks of Turkey, were brought together by Elmira Ömirzak, and the Chukchi anecdote type was created by selecting the most suitable examples of the Chukchi anecdotes and determining the essential features. In addition, some of the Chukchi anecdotes were analyzed within the framework of humor theory and examples from Chukchi anecdotes were cited.

Keywords: *Chukchi anecdote type, chukchi anecdotes, humor theory.*

Giriş

Çukçalar ya da Çukçi olarak adlandırılan topluluk Rusya'nın kuzeydoğusunda yer alır. Çukçi ifadesi, Rusça çokluk çekiminde olduğu için “Çukçalar” anlamındadır ve bu sebeple “Çukçiler” ifadesi yanlış bir kullanımdır, “*Rus gramerine göre yalın haldeki dişi cins isimler yalın hale getirilirken sonlarındaki sesli harf düşer ve yerine ‘ı’ ya da ‘i’ harfi getirilir. Bu kurala göre, Rusçada tekil halde bulunan ‘Çukça’ kelimesinin çoğulu ‘Çukçi’dir.*” (Güncü, 2005). Dilimize Arapça çokluk çekimiyle geçen bazı kelimelerde de bu tarz kullanımlar mevcuttur. “Şey” tekil ve “eşya” kelimesinin Arapça çokluk çekimiyken biz “eşyalar” şeklinde bu kelimeyi kullanırız fakat anlam olarak bu da hatalıdır. Dolayısıyla makalede Çukça-Çukçalar ifadeleri yer alacak olup makale Elmira Ömirzak'ın *Çukça Fıkraları* adlı çalışması merkez alınarak meydana getirilmiştir.

Çukçaların yurdu Çukotka Otonom Bölgesi (Çukotka Özerk Bölgesi/Çukotka Özerk Okrugu) Rusya Federasyonu'nun Magadan vilayetine bağlıdır. Çukçalar da bu bölgede yaşamaktadırlar. Bölge nüfusunun geniş bir bölümü Ruslardan oluşmakla birlikte bazı araştırmacılara göre Türklerle akrabalıkları bulunan bir azınlığın da içlerinde bulunduğu bölgede aynı zamanda Ukraynalılar, Beyazrusyalılar, Evenkiler gibi uluslar yaşamaktadır (Ömirzak, 2003: 8-9). İsmet Çetin (2001: 130), makalesinde Moskova'da yaşayan Kırgızistanlı bir araştırmacıdan Çukçaların Türk kökenli olduğuna

dair bilgiler dinlediğini yazmıştır fakat araştırmacının ismini belirtmemiştir. Ek olarak araştırmacının kendisinden, onun bu bilgiye Çukçalarla altı ay yaşayarak, süreç içerisinde eriştiğini dinlediğini belirtir.

Bölgede maden işletmeciliği gelişmiş olup Çukçalar temel geçim kaynağı olarak balıkçılık, geyik yetiştiriciliği gibi alanlarda da faaliyet gösterirler (Ömirzak, 2003: 8-10). Bir kutup yerleşim yeri olarak Çukotka Otonom Bölgesi ile Alaska karşılıklı kıyılara sahiptir ve ABD'ye bağlı bu eyalet ile Çukotka'nın arasında Bering Boğazı bulunmaktadır. Çukçalar Rusya'nın kuzey kıyı şeridindeki bölgede yerleşmişlerdir ve Günkızıl'a göre (2005) Çukçalar, balıkçılıkla uğraşan kıyı Çukçaları ve göçebe bir hayat süren, geyik avcılığı yapan göçebe Çukçalar olarak ikiye ayrılırlar. Bu iki ayrı grubun balıkçılıkla uğraşanları kıyı şeridinde yer alırken, göçebe Çukçalar daha iç kesimlerde yaşamaktadırlar.

Bir kıyı yerleşim bölgesi olarak Çukotka ulusunun folklorik ürünlerinden olan Çukça fıkralarında coğrafi ve kültürel birçok özellik görülebilmektedir. Çukça fıkraları Elmira Ömirzak tarafından bir araya getirilmiş ve çalışmasında Karadeniz fıkraları ile Çukça fıkralarının ortak özellikleri, benzerlikleri ve farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Çukça fıkra tipi yanında Kazakistan coğrafyasında yer alan Aldar Köse, Asan Kaygı ve tüm dünyaca bilinen Nasreddin Hoca; Türkiye Türkleri arasında yaygın olan Bektaşî, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi fıkra tiplerinden de kısaca söz edilir. Çukça fıkraları eski Sovyetler Birliği'nde, özellikle de Rusça konuşan uluslar arasında yayılmış ve tanınmıştır. Günümüzde ise bu fıkralar unutulmaya başlanmıştır. Çukça fıkra tipi, genel itibarıyla Karadeniz fıkra tiplerinden Temel ile bağdaştırılmıştır. Müşterek olan fıkralar ortaya konmuş ve bu iki fıkra kültürü içerisinde benzemeyen tarafların hayvan ve insan isimleri, yer adları olduğu tespit edilmiş, benzerliklerin ise fıkralardan kolayca ayırt edilebildiği belirtilmiştir (Ömirzak, 2003: 11-18).

Fıkra tipi, *“fıkranın kahramanıdır, ancak asıl önemli özelliği halkın kendisine ait özellikleri temsil etme yeteneği verdiği bir şahsiyet”* olmasıdır. (Coşkun ve Kırmızı, 2016: 29). Çukça fıkra tipi için de genellikle zekâ unsuru barındırmayan ve Çukça'nın aptallıkları üzerine anlatılmış fıkralar bulunmaktadır. Bunun yanında fıkraların düşündürücü ve yer yer ince bir mizah ile algılanabildiği de olur. Aşağıda Çukça fıkra tipinin özelliklerinden bahsedilirken görülecek ki Çukça, kimi zaman ince ve

düşündürücü olabilmekle beraber, bazen de bu zeki ve düşündürücü yapısından hiç iz barındırmayan fakat buna rağmen olaylara bambaşka bir pencereden bakabilen tavıyla dikkat çeker.

Çukça Fıkra Tipi

Çukça hem aptal hem de bazen kendisinden beklenmeyecek derecede zekice davranan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkralarda Çukça, aptallığı çevresince de bilinen ve kabul edilen bir tiptir. *Ser Verir Sır Vermez Çukça* (Ömirzak, 2003: 51) başlıklı fıkrada da görüldüğü üzere Çukça'nın bu aptallığı sürekli kandırılmasına, ağzından kolayca laf alınmasına sebep olur. Kitapta Çukça'nın çevresince aptal olarak tanınmasına örnek olarak *Trafik Polisi-1*, gösterilebilir. Bahsedilen fıkrada anlatılana özetle: Çukça bir trafik polisidir ve yoldan geçen araçları durdurarak “Çukçaları sever misin?” diye sorar. “Evet.” cevabına karşılık geçiş izni verir ve “Hayır.” cevabına karşılık araç sahiplerinin ehliyetlerini alır ve deler, yani iptal eder. “Çukçaları sever misin?” sorusuna “Hayır.” cevabı veren bir vatandaş Çukça'nın aptallığını bildiği için ona ehliyeti yerine tramvay biletini verir çünkü Çukça bunu anlayabilecek zekâyâ sahip değildir. Şoför kendisine “Ona niçin ehliyetinizi verdiniz?” diye soran bir yolcuya “Ben Çukça mıyım, ona ehliyetimi vermedim, tramvay biletini verdim.” cevabını verir (Ömirzak, 2003: 27-28). “Ben Çukça mıyım?”, yani “Ben aptal mıyım?” şeklinde ifade edilir. Burada “Çukça” kelimesi, “aptal” kelimesinin yerine kullanılmıştır. Aktarılan fıkralar içinde, *Keramet Merdivende, Fark Gömlekte* (Ömirzak, 2003) fıkralarına atıfla, gittiği her yerde ve karşılaştığı her milletçe bilinir ki Çukça, vakalara kolayca akıl erdiremeyen, yer yer saf ve kolay kandırılabilir bir tiptir. Tıpkı *Anka Kuşu* (Ömirzak, 2003: 47)'nda kitapçıdan akıllı Çukçalar için bir kitap isteyen vatandaşın satıcı tarafından “*ütöfik eserler*” bölümüne yönlendirilmesinde olduğu gibi. Satıcı Çukça'nın aptal oluşunu bilir. Çukça kimi zaman öyle safça davranır ki bunlar gülünç bulunur. *Arabanın Gözü* (Ömirzak, 2003:43-44) fıkrasında Çukça, kaza yaptıktan sonra altında kaldığı araçtan güç bela çıkıp aracın farlarını eline alarak “*kocaman gözleri*” olduğunu ve buna rağmen kendisinin değil de arabanın önünü göremeyip kaza yaptığını ima edip hayıflanır. Bakış açısı olarak tıpkı bir çocuğun düşüncelerine benzeyen bu benzetme ve

algılayış biçiminde Çukça'nın hem suçu kabul etmeyen muzip bir tarafı hem de safça bir bakış açısı vardır. Söylediği bu gerçek dışı benzetmeye kendisi inanmıştır. Dolayısıyla insanların, Çukça tipinin sahip olduğu bu samimi saflığa güldüğü söylenebilir. *Koliden Kim Çıktı, Mektup, Aile Fotoğrafi* (Ömirzak, 2003) gibi fıkralar onun bu safça bakış açısına örnek olarak gösterilebilecek fıkralardan bazılarıdır. Hiç şüphesiz Çukça'nın kendine has bir dünya algısı vardır. Çukça özgün, başka bir tabirle nev'i şahsına münhasır bir kişiliktir. Çukça'nın algısı ve görüş biçimleri, davranışları orijinaldir. Çukça, denizde boğulduğunu hemen herkes gibi "Boğuluyorum!" şeklinde ifade etmez. O boğulduğunu "*Suyu içiyorum ama çok içiyorum galiba, bu gece burada kalacağım.*" (Ömirzak, 2003: 53) sözleriyle kendine has bir biçimde söyler. Bakıldığında burada da safça bir anlatım vardır. Çukça biraz da herkes gibi olmadığı için gülünçtür. Diğer bir deyişle, hayatın standartlarına karşı şaşkınlık oluşturacak zıtlıklar ve davranışlar, tanımlar ve olaylar, bu standartlardan özgün biçimde ayrılarak Çukça fıkra tipinde toplanıp bu standartlara alışanlar için onu gülünç duruma getirir.

Çukça yalnızca kendisi değil, ailecek aynı özellikleri taşır. *Koliden Kim Çıktı, Biz Aptal Değiliz, Ayna, Vasiyet, Öngörü, Zekâ Testi* (Ömirzak, 2003) fıkralarına atıfla Çukça'nın varsa oğlu, kızı, hatta eşi de aynı düzlem içinde ele alınabilir çünkü aile içi diyaloglarda ve olaylarda da Çukçalar birbiriyle benzer özelliktedirler. Her birinde bir "Çukçalık" vardır. *Cip, Kısa Yol, Zekâ Testi, Yardım Edin, İmdat, Yardım, Kim Kimi Yendi, Trampleden Atlama* (Ömirzak, 2003) ve diğer fıkralar içinde iki Çukça'nın karşılaştığı ya da topluluk olarak Çukçaların aynı fıkroda olduğu durumlarda görülecek ki aptallık konusunda birbirlerinden aşağı kalır yanları yoktur.

*KGB**'ye de *Kolaylık, Elektriksiz Eve Çözüm, Gecikme Sebebi, Alışkanlık, Buzdolabı, Dayanıklı Çukça* (Ömirzak, 2003) fıkralarına baktığımızda, Çukça'nın bir başka özelliği de teknolojiyle arasının kötü olmasıdır. Kültürel olarak Çukçaların yaşam tarzı ile Çukça tipinin teknolojiyle olan imtihanı açıklanabilir. Köy[†]-şehir hayatı ile ilgili farklar ve Çukça'nın şehre, dolayısıyla teknolojiye uyum sağlayamaması doğaldır. Şehre uzak yerleşim bölgelerinde yaşayan insanların -ki bu artık modern zamanda değişkenlik gösterebilir- şehir hayatına ve şehre dair teknolojik, kültürel farklılıklara ayak uyduramaması çoğu zaman mizah konusu olmuştur. Türk sinemasında *Köyden*

* Eski Sovyetler Birliği'nin gizli istihbarat servisi. Tam adı: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti.

† Köy terimi "Merkeze uzak yer" anlamında kullanılmıştır.

İndim Şehre örneğinde olduğu gibi. Dolayısıyla bu durum aslında Çukça'ya has bir durum değildir. Burada Çukça'ya özgü unsur, Çukça'nın teknolojiyi tanımaması değil, ona karşı daima safça olan yaklaşımıdır. Çukça teknolojiden anlamaz. *Kamyon* (Ömirzak, 2003: 38-39) fıkrasında Çukça, satın aldığı bir kamyonu çalıştırıp sürmek yerine, onu bir kızak olarak kullanmak için köpeklere çektirmeye kalkar. Köpekleri de bu sebepten telef olurlar. Burada Çukça'nın bilindik aptallığı olduğu muhakkak ancak onun teknolojiyle ve çevresindeki gelişmelerle olan yabancılığında bu aptallığını tek sebep olarak göstermek hatalıdır. Çünkü Çukça ait olduğu kültürün alışkanlıklarından vazgeçemez. Kendisi çevresindeki gelişmelere uyum sağlamak yerine onları kendi hayat tarzına uydurmaya çalışır ve ortaya çıkan sonuç gülünçtür. Tıpkı aptallığında olduğu gibi Çukça'nın teknolojiyle ilgili bu özelliği de çevresince bilinmektedir. Teknolojiye olan yabancılığı kendisinin Çukça olarak tanınmasına sebep olur. *Ticaret* (Ömirzak, 2003: 36-37) adlı fıkrada da görüleceği üzere, buzdolabını televizyon zanneden birisi varsa herkes bilir ki o muhakkak Çukça'dır.

Çukça'nın zekice davrandığı da yok değildir ancak Çukça "nadiren" zekidir. Bazen kimsenin göremediğini görür ve akıl eder. *Film* (Ömirzak, 2003: 44-45) başlıklı fıkrada bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır. Fıkradan özetle: Bir film çekilecektir ve Çukça hapse girer, durmadan şarkı söyler ki artık çevresi onun sürekli şarkı söylemesinden rahatsız olur. Ne hakkında şarkı söylediği sorulunca Çukça, "ne görürsem onun hakkında" cevabını verir. Gardiyanlar bıkarak, susmasını isteyerek ışığı kapatırlar ve sorarlar, "Şimdi ne görüyorsun?", Çukça ince bir şekilde cevap verir: "karanlığı görüyorum". İnsan, Çukça'nın zekice davranışları karşısında şaşkınlık duygusuna kapılır çünkü ekseriyetle ondan zekice davranışlar, incelikli cevaplar beklemeyiz. Fıkraları incelediğimizde, ki *Avcı Hilesi* (Ömirzak, 2003: 46) konuyla ilgili güzel bir örnektir, Çukça'nın bu zeki tavrının istihzaya dönüştüğünü görürüz. Nihayetinde Çukça akıllılık ile aptallık arasında, çoğunlukla aptallık çizgisindedir.

Çukça Fıkraları

Fıkra, kelime anlamı olarak "Bir düşünceyi, bir olayı en kısa ve etkili yoldan anlatan özlü, nükteli, mizah ve hiciv unsurları taşıyan küçük hikâye, kıssa" (Ayverdi, 2006: 952) olarak nakledilir. Fıkra metinleri, okuyanları yahut dinleyenleri hem güldüren hem de düşündüren metinlerdir. Güldürü metinlerinin, ortaya çıktığı milletin

kültürüyle, yaşayış tarzı ve diliyle sıkı bir bağı bulunur. Başka bir ifadeyle güldürü metinleri, ait olduğu toplumun özelliklerinden bağımsız düşünülemez. Fıkra metinlerinin, ait olduğu milletle arasındaki kuvvetli bağı en önemli göstergesi, oluşan fıkra tiplerinin özellikleridir. Öyle ki fıkralarda ele alınan kişiler umumileşerek bir toplumdaki izler taşır. Ancak belirtmekte fayda var ki fıkra tipleri üzerinde kalıplaşan özelliklerden dikkate değer bir kısmı da çevre uluslar tarafından fıkra tipine mal edilmiştir. Gelenek ve görenekler başta olmak üzere fıkralardaki karakterlerin mesleklerine, yaşam şartlarına kadar ana özellikler fıkranın ortaya çıktığı toplumun özellikleri ile paralellik gösterir.

Bu noktada Çukça fıkraları ile Karadeniz fıkraları arasında benzerlik kurulmaktadır. Bu benzerliğin nedenlerinden biri, her iki bölge insanının da benzer coğrafi koşullara sahip olmasıdır. Ünsal Özünlü (1999) “*Gülmecenin Dilleri*” adlı eserinde, yapılan araştırmalar sonucu soğuk iklim bölgelerinde yaşayan insanların gülmece konusunda daha maharetli olduğunu ifade etmiştir. İklim olarak farklılıklar bulunsada Karadeniz ve Çukotka bölgeleri arasında ortak coğrafi özellikler vardır.

Çukça fıkraları incelediğinde, fıkralarda isim kullanılmadığı görülür. İncelediğimiz fıkraların hepsinde “Çukça” adlandırması yapılmıştır ve iki meslek grubu üzerinde çok fazla durulduğu dikkat çeken bir noktadır. Öyle ki “jeolog” ve “taksi şoförü” merkezli fıkralar oluşmuştur. Bazı fıkraların tekrar niteliğinde olduğunu ve bazılarının ise zıtlık oluşturduğunu da söylemek mümkündür.

Dört Çukça Fıkrasının Gülmece Kuramlarına Göre İncelenmesi

Gülmek, her zaman mutluluğun göstergesi değildir. Ruhbilim, insanın yadsıma ve şok durumlarında bir boşalma içgüdüsü nedeniyle güldüğünü varsayar. (Özünlü, 1999: 25) İnsanların metinleri algılayış biçimlerinin ve gülme ihtiyacı hissetmelerinin altında yatan sebeplerin farklılığı ortaya dört ayrı gülmece kuramının atılmasına zemin hazırlamıştır.

Gülmece Kuramları

Özünlü’ye göre (1999) “*dilbilim dışındaki bilim dalları her biri özellikle küçük birer espri topu olan gülmece öğeleri üzerinde başlıca dört kuram ortaya atmıştır.*”, bu kuramlar ve öncüleri Özünlü tarafından belirtilmiş olup özetle:

1. *Üstünlük Kuramı (Öncüsü olarak Thomas Hobbes):* Okuyucu yahut dinleyici, fıkra tipi ile kendisi arasında bir ilişki kurar ve kendisini daha zeki, daha üstün görür.

2. *Uyuşmazlık Kuramı (Öncüleri olarak Kant ve Henry Bergson):* Okuyucunun veya dinleyicinin, beklediğinin dışında bir son meydana gelir.

3. *Psikoanalitik Kuram (Öncüsü olarak Sigmund Freud):* İnsanın içinde tuttuğu bir saldırı isteği vardır. Bu istek bazen dışa vurulur.

4. *Kavrama Kuramı (Öncüsü olarak Gregory Bateson):* Metinde mantıksal bir sorun meydana gelir. (Özünlü, 1999: 21)

Bu dört kuram, insanların fıkralara neden güldüğünü açıklar. Duygu Günkızı (2001: 23-39), Çukça fıkralarından bazılarını bu dört kurama göre incelemiştir. Onun incelemesine dahil etmediği üç fıkra ile kendisinin de çözümlediği bir fıkraya biz de çalışmamızda yer verdik:

a. *“Çukça'nın birisi bir gün Rusya'daki Kızıl Meydan'a gitmiş. Sonra oradaki Kızıl Saray'ın çatısındaki yıldız bakmaya başlamış. Birkaç dakika sonra birisi yanına yaklaşarak sormuş:*

-Yıldız hoşunuza gitti mi?

-Evet, hoşuma gitti, deyince diğeri,

-Bana 100 ruble verirsen sana onu alırım, demiş.

Çukça ona 100 ruble vermiş ve yanındaki adam: 'Şimdi merdiven alıp geliyorum.' diyerek uzaklaşmış, fakat geri gelmemiş.

İkinci gün deli yine Kızıl Saray'ın çatısındaki yıldız bakıyormuş. Yine bir adam yanına yaklaşarak sormuş:

-Hoşuna gitti mi?

-Evet, demiş oflayarak. Adam tekrar:

-Eğer 200 ruble verirsen sana onu alırım, demiş.

Çukça ona 200 ruble vererek şöyle söylemiş:

-Tamam ama merdiveni getirmeye ben gidiyorum!” (Ömirzak, 2003: 24-25)

Yukarıdaki fıkrayı “Üstünlük Kuramı”na göre inceleyebiliriz. İnsanların kendilerini başkalarından üstün görmesi durumu sık karşılaşılabileceğimiz bir durumdur. Kendini başkasından üstün gören kişi, bu durumun kendisine verdiği rahatlama ve hoşlanma duygusu ile gülmeye başlar. Bu fıkrayı okuyan ya da dinleyen kişiler, fıkra kahramanı ile kendileri arasında bir mukayese yapar. Bu mukayese sonucunda kendisini daha zeki gören okuyucu-dinleyici, fıkrayı komik bulur ve gülmeye başlar.

b. *“Çukça'nın biri Moskova tren istasyonunda gezerken bir makine görmüş. Üstünde 'elektronik fal' diye yazıyormuş. Çukça makineye 15 kopeyk (para) atmış. Hoparlörden bir ses,*

-Sen Çukça'sın, yaşın 42, trenin 19.30'da, demiş.

Çukça, 'Vay canına! Benim Çukça olduğumu nasıl bildi acaba? Elbisemi ters çevirip giysem yine tanır mı?' diye düşünmüş. Elbisesini ters çevirip gelmiş; yine 15 kopeyk atmış; hoparlörden yine aynı ses,

-Sen Çukça'sın, yaşın 42, trenin 19.30'da, demiş.

Çukça düşünmüş: 'Ya amuda kalkarak gelsem, yine tanır mı ki?' Amuda kalkarak gelmiş. Makinedeki aynı ses,

-Sen Çukça'sın, yaşın 42, eğer burada delilik yapıp oyalanmasaydın 19.30 trenine yetişebilirdin, demiş.” (Ömirzak, 2003: 26-27)

Bu fıkrada, Çukça'nın yapay zekâya sahip bir makine karşısında düştüğü gülünç durum ön plandadır. Okuyucu veya dinleyici, fıkrada makine karşısında küçük duruma düşen Çukça ile kendisi arasında bir mukayese yapar ve bu mukayesenin sonucunda kendisini daha akıllı görüp fıkraya gülerken tepki verir.

c. *“Tundraya bir yolcu uçağı düşmüş. Yolculara bir şey olmamış ama yolu bulup tundradan dışarı çıkamıyorlarmış. O sırada birden kar ayakkabılarını giymiş bir Çukça karşılarına çıkmış. Onlar Çukça'ya:*

-Çukça arkadaş, bizi buradan çıkarırsan sana Petersburg'dan ev veririz, Putulovski'de işe alırız, demişler.

Çukça adamları tundradan çıkarmış. Sonra Putilovski'de bir fabrikaya gitmiş ve ona doldurması için bir bilgi formu vermişler. Çukça:

-Ben yazı yazmayı bilmiyorum, demiş.

-Affedersin, ama bizim fabrikada çalışan adamın tahsili, en az orta seviyede olmalıdır, demişler. Bunun üzerine Çukça tundraya geri dönmüş. Bu defa, yine aynı yere bir Amerikan uçağı düşmüş. Amerikalılar Çukça'ya, 'Bizi buradan çıkar.' diye yalvarmaya başlamışlar:

-Bizi buradan çıkarırsan sana New York'ta ev, bir villa, bir tane Ford otomobil ve bir milyon dolar veririz, demişler. Çukça onları tundradan çıkarmış ve sonra birlikte Amerika'ya gitmişler. Vadettiklerini aynen Çukça'ya vermişler. Çukça arabada New York'u gezerken yanındaki kız arkadaşı:

-Bana 100 dolarlık çek yazar mısın? demiş. O da:

-Ben sana çek yazamam. Eğer yazabilseydim beni Putilovski'de işe alırlardı.”
(Ömirzak, 2003: 28-29)

Çukça fıkralarında Amerika ve Rusya göndermeleri ile sıklıkla karşılaşırız. Bu fıkrada iki ülke bir arada kullanılarak fıkra metni oluşturulmuştur. Çukça yazı yazmayı bilmediği için Ruslar onu fabrikalarında çalıştırmaz. Amerikalılar ise onun neyi bilip bilmediğine dikkat etmeden Çukça'ya verdikleri sözü yerine getirirler. Amerikalıların Çukça'ya sağladığı imkânlar, Rusların sağladığı imkânlardan daha iyi olmasına rağmen Çukça, aptallığını ortaya koyar ve Amerika'da yaşıyor oluşunu, çek yazamadığı için düştüğü olumsuz durum olarak görür.

“Kavrama Kuramı”na göre insanlar, mantıksız gördüğü durumlar karşısında tepki verme ihtiyacı hisseder. Gülmek de verilen tepkilerden biridir. Bu fıkrayı okuyan, dinleyen kişi Çukça'nın verdiği cevabın mantığa uygun olmadığını görür ve gülerek tepki gösterir.

d. “Çukça bir Rus kadınla evlenmiş. Komşuları sormuş:

-Rus karın nasıl?

-İyi fakat kirli, her gün elini yüzünü yıkıyor.” (Ömirzak, 2003: 32)

Psikoloji, ruh tahlili, bilinçaltı dediğimizde akla gelen ilk isim Sigmund Freud’dur. Freud, Psikoanalitik kuramı ortaya atarak fıkraların incelenmesine de farklı bir pencere açmıştır. Bu kurama göre insanların içinde saldırı içgüdüleri bulunur. Zaman zaman bu içgüdü kontrol altında tutulamaz (Özünü, 1999: 21). Bu nevi dışa vurum Türk edebiyatındaki *tariz* sanatına benzer. Okuyucu veya dinleyici fıkralardaki saldırıları anlar. Fark edilen bu durum karşısında güler tepki verirler.

Psikoanalitik Kuram’a göre bu fıkrayı inceleyecek olursak:

Çukça, karısının her gün yıkıyor olmasını, karısının kirli oluşu ile açıklar. Böyle bir cümle kuran Çukça aslında karısına, Rus kadınlarının kirli olduklarını söylemiş, içindeki saldırı içgüdülerini böylelikle dışa vurmuştur. Okuyucu da buradaki saldırıyı güldürü ögesi olarak kabul ederek tepki verir.

Bu dört fıkranın “Güldürü Kuramları”na göre incelenmesiyle de anlaşılacaktır ki insanlar, gülme ihtiyacına sahip olma noktasında birleşirken, neden güldükleri noktasında ayrılırlar. Aynı fıkraya gülen insanların dahi fıkradan anladıklarıyla güldürü ögesi olarak algıladıkları noktalar farklılık gösterebilmektedir.

Çukça Fıkralarından Örnekler

“Çukçalar bir gün şamana giderek sorarlar:

-Bu kış soğuk mu olacak, sıcak mı? Çok odun toplayalım mı? Şaman, ‘Ya ağaç toplamazlar da soğuk olursa?’ diye aklından geçirir. Sonra, ‘Boş ver, en iyisi onlara kışın şiddetli olacağını söyleyeyim, öyle bilsinler!’ diye düşünür. Şaman, sonra delilere dönerek:

-Kış soğuk olacak, çok odun toplayın, der. Fakat kendisi de bu kış havaların nasıl olacağını meteorologlardan öğrenmek ister ve onların yanına gider. Meteoroloji istasyon görevlisi ona:

-Tabii ki soğuk olacak! der.

-Ah! Bravo! Çok güzel! der şaman; ama sen bunu nasıl bildin, meteorolog arkadaş?

-Bunun bilinmeyecek nesi var ki? Yaklaş buraya ve pencereden dışarı bak. Görüyor musun, deliler çok çok odun topluyor. Bu da bize kışın çok şiddetli, çok soğuk olacağını gösterir.” (Ömirzak, 2003: 24)

Seçtiğimiz bu fıkra, Çukça'nın ahmaklığının güzel bir örneği olarak kabul edilebilir. Fıkroda geçen “*deliler*” ifadesini yerli halk, Çukçalar için kullanır (Ömirzak, 2003: 24). Eski toplumlarda şamanlar birçok görevi ve yeteneği bulunan seçilmiş kişiler olarak kabul edilmekteydi. Bu fıkroda ise şamanın sıradan bir Çukça'nın zekâsına sahip olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca meteorolog olabilmek için belirli bir eğitimden geçmek gerekmektedir. Bu fıkroda ise meteorolog olan kişinin aslında son derece eğitimsiz ve bilgisiz olduğu anlatılmıştır. Sonuç olarak, Çukça aptaldır ve bu aptallık statüye, konuma göre farklılık göstermez. Ancak aşağıdaki fıkroda Çukça'nın bu aptallığından eser yoktur, bu kez son derece zekice davranır ve eski binbaşyı iş bilmez, akılsız durumuna düşürür:

“Binbaşı askerlikten istifa etmiş. Ava çıkmak istemiş. Çukça'yı davet etmiş. Çukça sormuş:

-Ayları avlamak için üç tane yeteneğin olması gerekiyor.

1. Düşünme kabiliyeti.

2. Güzel ateş etme yeteneği.

3. Hızlı koşma yeteneği. İşte bu yetenekler sende var mı?

-Çukça dinle, her sene kros yapıyorduk. Ateş etmek de benim en sevdiğim iştir. 25 yıldır bize Marksçılık, Lenincilik hazırlığıyla düşünme yeteneğini öğrettiler.

Binbaşı ile Çukça ava çıkmışlar. Uzun bir yol yürümüşler. Evlerinden çok uzaklaşmışlar. Dinlenmek için bir ağacın üstüne çıkıp oturmuşlar. Tam o sırada ağacın dibinde dinlenen bir ayı görmüşler. Ayı kalkarak Çukça ile binbaşının üstüne yürüyünce avcılar tabana kuvvet kaçmışlar. Binbaşı kaçarken hem düşünüyor hem de kendi kendine konuşuyormuş: ‘Ava çıktığım halde neden ben ayıdan kaçıyorum?’ diye. Sonra

durmuş ve durduğu yerden hemen ateş etmiş, ayıyı orada öldürmüş. Çukça, Binbaşının yanına gelerek şöyle demiş:

- *Bakıyorum güzel koşuyorsunuz, güzel ateş ediyorsunuz, ama kafanız çalışmıyor.*

- *Neden?*

- *Şimdi ayıyı kim eve kadar götüreceksin?” (Ömirzak, 2003: 66-67)*

Aktarılan fıkralar arasında belki de en güzel kurgulanmış ve nitelik bakımından içlerinde en iyisi sayılabilecek yukarıdaki örneğe de dayanarak Çukça'nın ekseriyetle şaşırtıcı olduğunu tekrar edelim. Gerek aptallığıyla gerek zekâsıyla Çukça, dinleyicisini yahut okuyucusunu şaşırtarak etkileyen ve bu yolla onları güldüren bir özelliğe sahiptir.

“Bir gün Çukça Moskova'ya gidiyordu. Giderken çocuklarından sordu:

- *Çocuklar Moskova'dan size ne getireyim?*

- *Çeremşi!*

- *Ay! Benim tatlı yiycilerim.” (Ömirzak, 2003: 42)*

Bu fıkrada, *çeremşi* kelimesi için Ömirzak kelimeye ait dipnotta, Rusçadan çevirdiği bu kelimenin sözlüklerde bulunmadığını ve “*tatlı bir nesne*” anlamına gelebileceğini belirtmiştir. Bu kelime olduğunu düşündüğümüz bir kelimeye, taradığımız bir kaynakta rast geldik. Kelime, orijinali Rusça olan ve sonradan İngilizceye çevrilen kaynakta *cheremsha* olarak geçmektedir. “Çukçi ve Kamçatka Yarımadası Yerlilerinin Dillerine İlişkin Coğrafi Yer Adları, Çevrilmemiş Sözcükler ve Terimler Sözlüğü (Dictionary Of Geographical Place Names, Untranslated Words, and Terms Related To Languages of Natives of The Chukchi And Kamchatka Peninsulas)” başlıklı bölümde yer alan *Cheremsha* (Rusça) için “Yabani bir tür soğan (a species of wild onion).” ifadesi yer alır (Dolitsky, 2019: 294-304). *Cheremsha* Rusya'da kavanozlar halinde salamura edilmiş şekilde (yahut benzer bir yöntemle bozulması önlenerek) satılmakta, görsel olarak ise inceltilmiş pırasa saplarına benzemektedir. Çeşitli kullanım alanları vardır fakat tatlılarda kullanıldığına dair bir bilgiye rastlamadık. Kelimeyi fıkrada düşündüğümüzde Çukça, çocuklarının istedikleri çeremşinin tatlı olmadığını bilmiyor olup, Çukça fıkrası tipine uygun olarak -

buzdolabının televizyon olmadığını bilemediği gibi- çeremşinin tatlı olmadığını bilemediğinden böyle bir tepki vermiş olabilir. Bu şekilde kelimenin metne oturduğunu söylemek mümkündür.

“Çukça’yla Rus ava çıkmışlar. Kapanları kurmuşlar ve sabah kontrole gelmişler. Çukça’nın kapanında hayvan dolu fakat Rus’unkinde bir şey yokmuş. İkinci gün yine aynı şey olmuş. Üçüncü gün Rus erken kalkmış. Çukça’nın kapanındaki hayvanları alarak kendi kapanına koymuş ve bu hayvanların yerine bir şeyler bırakmış. Sonra, yine birlikte kapanlara bakmaya gitmişler. Rus kapandan hayvanları çıkarırken Çukça kapanında, Rus’un bıraktığı şeyleri görmüş ve şöyle demiş:

- Ne kadar kurnaz hayvanmış, kendisi kaçmış derisini bırakmış.” (Ömirzak, 2003: 46)

Bu fıkrayı iki farklı anlam üzerinden inceleyebiliriz:

1. Çukça, Rus’un kendisine oynadığı oyunu anlamış ve “kurnaz hayvan” tabirini onu kastetmek için kullanmıştır.

2. Çukça, Rus’un böyle bir şey yapacağını düşünemeyip gerçekten bir hayvanın tek başına kapandan kaçabileceğini düşünmüş olabilecek saflıktadır ancak ilk anlamda belirtilen durum akla daha yatkındır.

“Bir gün Çukça mağazaya girmiş. Orada bir ayakkabıyı görmüş ve onu denemek için ayağına giymiş. Sonra ‘Ne kadar?’ diye fiyatını öğrenmek istemiş: ‘Bunun fiyatı ne kadar?’

- 100 ruble.

- 90 rubleden verir misin? İkisini de alacağım.” (Ömirzak, 2003: 36)

Çukça ayakkabının çift olarak kullanılan bir eşya olduğunu düşünemez ve her ikisini de alınca pazarlık yapabileceğini düşünür. Üstelik bu şekilde ayakkabının her teki için 90 ruble ödeyerek, ikisine toplamda 180 ruble vermek durumunda kalacağını akıl edemez. Çukça’nın hesabı, kendisine satıcının verdiği fiyattan 80 ruble daha fazlaya mal olacaktır.

“Çukçalara bir fotoğrafçı geliyor. Hepsinin fotoğraflarını çekip bakıyor ki hepsinin yüzü birbirine benziyor. Bundan dolayı fotoğrafların tamamını tek bir filmde çoğaltıyor. Sonra onları Çukçalara dağıtıyor. Bir Çukça elindeki fotoğrafa bakıyor ve şaşkın bir şekilde:

- Yüz benim, ama gömlek benim değil, diyor.” (Ömirzak, 2003: 40-41)

Çukça, fotoğraftaki kişinin kendisi olup olmadığını anlamıyor, sadece fotoğraftaki gömleğin kendisine ait olmadığını fark edebiliyor. Öyle ki Çukça kendisini tanımayıp gömleğini tanıyarak bir kez daha Çukçalığını belli ediyor.

“Rus, Kazak, Çukça, Yahudi, Özbek bir arada oturuyorlarmış. Yahudi telefonu önüne alarak şöyle demiş:

- Kim üç gün yemek yemeden dayanırsa, ona hediyem var. Dayanamayan şahıs bana telefon ederek haber verir, demiş. Bunlar anlaşmışlar

- Bir gün geçince Özbek telefon açar, karnım acıktı, yemek istiyorum, der.

- İkinci gün Rus telefon açar, karnım acıktı, yemek istiyorum, der.

- Üçüncü gün Kazak telefon açar, yemek istiyorum, karnım acıktı, der.

Dört gün olur, beş gün, bir hafta Çukça'dan hiçbir haber yok. Yahudi Çukça'nın kapısına yaklaşıp anahtar deliğinden bakar ve Çukça'yı görür. Çukça iki ayağını kucaklamış ve telefon etmeyi bilmediği için telefona sesleniyormuş:

- Telefona! Telefona! Çukça yemek istiyor, karnı çok acıktı.” (Ömirzak, 2003: 38)

Bu fıkranın küçük farklarla Karadeniz fıkraları arasında olduğunu görüyoruz. Çukça, dayanıklı olduğu için değil telefon kullanmayı bilmediği için yemek isteyememiştir. Teknolojiye olan zafiyeti ise bu fıkrada ön plandadır.

Nihayetinde Çukça, saflığıyla, aptallığıyla insanları güldürürken, nadir zamanlarda olsa da zekâsıyla onları hayrete düşürebilir.

Sonuç

Çukça fıkra tipinin aslî özelliklerinin ortaya konduğu bu çalışmada, gülmece kuramı ile bazı fıkralar çözümlenip seçilmiş örnekler aktararak Çukça fıkra tipini oluşturmayı ve Çukça fıkralarını tanıtmayı amaçladık. Taradığımız kaynaklar içinde, Çukçalarla ilgili ekseriyetle yabancı dilde yayımlanmış araştırmaların mevcut olduğunu gördük. Eserlerin çoğu Rusça olmakla beraber bir kısmı Rusçadan İngilizceye çevrilmiş, bir kısmı da İngilizce yazılmıştı. Çukçalar ile ilgili çözümlenmeyi bekleyen birçok mesele; etnik köken, geçmiş yaşam, sosyoloji, ekonomi, dil, coğrafya, folklor ile ilgili meseleler vardır. Her ne kadar yapılmış çalışmalar olsa da mevcut bilgiler yeterli değildir.

Elbette Çukçalar arasında tek edebî tür fıkralar değildir. Sözlü geleneğe sahip birçok millet ve topluluk gibi Çukçalar içinde de şarkılar, masallar, destansı hikâyeler, şiirler vardır ki bunlardan bazıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bölgede yapılacak saha çalışmaları ile edebî tür çeşitliliği daha da artacaktır. Bu şekilde, Çukçaların kültür ve edebiyat şemasını tam anlamıyla oluşturmaya bir adım daha yaklaşmamız mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- Ayverdi, İ. (2006). *Fıkra*, C. 1, Kubbealtı Neşriyatı, s. 952, İstanbul.
- Coşkun, N.Ç. ve Kırmızı, Ö. (2016). Mersin Yöresinden Mahallî Bir Fıkra Tipi Örneği: Erdemlili Mudahhar, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (31): 29.
- Çetin, İ. (2001). Çukça Fıkraları, *Milli Folklor* (51): 130.
- Dolitsky, A.B. (2019). *Ancient Tales of Chukotka, USA: Alaska–Siberia Research Center* (AKSRC), Çev: Henry N. Michael.
- Güncüz, D. (2005). Bölge ve Yörelerle İlgili Fıkra Tipleri Üzerinde Bir Araştırma (Rusya’da Çukotya, Azerbaycan’daki Şeki ve Nehrem, Türkiye’de Karadeniz Fıkraları ve Örnekleri). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ömirzak, E. (2003). *Çukça Fıkraları*, İstanbul: Yesevî Yayıncılık, Araştırma.
- Özünü, Ü. (1999). *Gülmecenin Dilleri*, İstanbul: Doruk Yayınları, Mizah/Araştırma.